

УДК 343.123.12

DOI 10.32755/sjlaw.2023.03.081

Сенченко Н. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та правосуддя,
Національний університет «Чернігівська політехніка»,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-3767-8937

ПОЧАТКОВІ СЛІДЧИ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPOPУШЕНЬ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ

Стаття присвячена розкриттю деяких аспектів розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Розглядаються першочергові слідчі (розшукові) дії: огляд місця події, обшук. Особлива увага приділена фіксації доказової інформації, яка виявлена під час їх проведення. У зв'язку з особливостями предмета доказування кримінального правопорушення, способів приховування, а також особи, яка його вчинила, тактика проведення початкових слідчих (розшукових) дій має свої специфічні особливості.

Ключові слова: досудове розслідування, докази, доказування, слідчі (розшукові) дії, обшук, огляд.

Постановка проблеми. Початковий етап розслідування будь-якого кримінального правопорушення вимагає від працівників правоохоронних органів швидкого й ефективного реагування на ситуації, що склалися під час його вчинення. Саме на початковому етапі розслідування важлива роль відводиться проведенню першочергових слідчих (розшукових) дій, і це пояснюється тим, що під час їх проведення збирають орієнтувальну інформацію для формулювання версій, розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, визначення напрямків подальшого розслідування. Теоретична і практична цінність досліджень цих питань є дуже високою, однак криміналістична наука завжди відставатиме від сучасних тенденцій і перетворень так званого «наркобізнесу» на більш досконалу і складну структуру, відповідно завжди існуватиме проблематика розслідування цих кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми, засвідчує певну увагу до різних аспектів проблем проведення слідчих (розшукових) дій під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у працях таких учених: С. Є. Віцина, В. В. Бірюкова, О. О. Бандури, К. Л. Бугайчука, О. О. Савченко, Н. О. Прибіткової, С. Р. Тагієва, В. В. Шаповалова та інших, які зробили певний внесок у теорію і практику розслідування цих видів кримінальних правопорушень.

Метою статті є аналіз слідчих (розшукових) дій початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Виклад основного матеріалу. У криміналістичній науці початкові слідчі (розшукові) дії (далі – С(Р)Д) – це дії, які проводяться на початковому етапі розслідування з метою з'ясування фактів, що підлягають дослідженню у кримінальному провадженні, отримання даних, які мають важливе значення для розкриття кримінального правопорушення, забезпечення отримання доказів, що з часом можуть бути втрачені, а також вжиття відповідних заходів щодо встановлення та розшуку осіб, які його вчинили.

Першочерговий етап розслідування характеризується виявленням, фіксацією та вилученням слідів, виявлених під час проведення невідкладних С(Р)Д. В. О. Коновалова вважає: «При визначенні першочерговості слідчих (розшукових) дій важливо прогнозувати можливі результати проведення і відповідно до цього визначити їх найоптимальнішу черговість» [1, с. 72–74].

Серед початкових С(Р)Д, які проводять під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів або психотропних речовин, насамперед варто виокремити огляд місця події, який одночасно є і першочерговим, і невідкладним. Сутність огляду полягає в тому, що слідчий безпосередньо, за допомогою своїх можливостей сприйняття, відчуттів та досвіду сприймає, вивчає та фіксує обстановку події кримінального правопорушення, його наслідки,

а також окремі предмети і сліди з метою встановлення осіб, які його вчинили, та всіх обставин, що підлягають доказуванню.

Такі С(Р)Д вважаються невідкладними, адже відповідно до положень п. 3 ст. 214 КПК України огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, тобто ще до початку досудового розслідування [2].

Огляд місця події спрямований на дослідження матеріальної обстановки у вигляді особистого сприйняття її слідчим або іншими учасниками огляду з виявлення слідів кримінального правопорушення та з'ясування інших обставин, які так чи інакше можуть мати значення для певного кримінального провадження. Огляд місця події вимагає використання правил криміналістичної техніки, конкретності вимірювань під час дослідження, залучення до огляду інших учасників С(Р)Д та розподілу обов'язків між усіма учасниками. Огляд проводять негайно після отримання повідомлення про кримінальне правопорушення.

Метою здійснення огляду місця події у сфері обігу наркотичних засобів є отримання відомостей, речових доказів, а також виявлення, фіксація та вилучення слідів, що дозволяють отримати дані про способи й місце виготовлення, виробництва, придбання, зберігання, збуту, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, час перебування злочинців на місці події, використання ними хімічних речовин, а також відомості про обставини, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень.

Успішність проведення С(Р)Д щодо огляду місця події залежить від організаційно-підготовчих заходів та якості їх проведення. До виїзду безпосередньо на місце скоєння кримінального правопорушення необхідно знати відомості про час і місце його вчинення, очевидців та їх місцезнаходження, склад осіб, які братимуть участь в огляді, а також визначитися з використанням техніко-криміналістичних засобів, у тому числі фото- й відеозапису.

З метою збереження слідів, залишених на місці події, для подальшого їх вилучення та дослідження необхідно огородити його й видалити сторонніх осіб, запросити понятих і роз'яснити

права та обов'язки учасникам слідчої дії, а також повідомити про використання техніко-криміналістичних засобів.

Відповідно до ч. 7 ст. 237 КПК України у проведенні будь-якої С(Р)Д, у тому числі під час початкового етапу розслідування, слідчий має право залучити до участі у слідчій дії спеціаліста, оцінивши при цьому його компетентність і незацікавленість у результатах провадження.

Спеціаліст сприяє слідчому в таких діях: а) виявлення, закріплення, а також вилучення предметів і документів, зазначаючи опис хімічних реактивів, що є основою для виготовлення, наприклад, синтетичних наркотиків, спеціального обладнання для зберігання, упаковки і синтезування наркотиків та їх аналогів; б) визначення методики отримання наркотичних засобів під час його виготовлення, а також стадій виготовлення. Варто зазначити, що не завжди спеціаліст здатний визначити час синтезу наркотичної речовини, оскільки методик отримання наркотичних засобів або їх аналогів достатньо; в) вжиття заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у проведенні огляду місця події, оскільки деякі хімічні речовини, залишені на місці події, можуть негативно позначитися на здоров'ї присутніх осіб.

Якщо місцем події є житло (тобто індивідуальний житловий будинок, житлове приміщення, будова та інші приміщення, будівлі, що використовуються для тимчасового проживання), а особи, що проживають у ньому, заперечують проти проведення огляду в межах розслідування у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, то для здійснення огляду потрібно отримати ухвалу слідчого судді на підставі вмотивованого клопотання прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, крім виняткових випадків, визначених нормами КПК України (ч. 3 ст. 233 КПК).

Під час огляду місця події при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів чи психотропних речовин, необхідно уважно досліджувати сухі плями, оскільки вони можуть виявитися слідами від наркотичних засобів, реагентів, розчинників та ін. Якщо виявлено установку, що використовується при синтезуванні наркотичної речовини, її дослідження має здійснюватися за допомо-

гою спеціаліста-хіміка. Крім зазначеної особи, для провадження С(Р)Д під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин для успішного пошуку і закріплення речових доказів та іншої інформації доцільно залучати експерта-криміналіста. Саме їх спільна участь може призвести до необхідного результату, оскільки специфіка огляду місця події з визначеної категорії кримінальних проваджень полягає в тому, що за зовнішніми ознаками можливо припускати стосовно віднесення цих слідів до наркотичних засобів, їх складових. Вилучені під час огляду, обшуку чи виїмки наркотичні засоби або психотропні речовини необхідно запакувати відповідно до загальних криміналістичних рекомендацій. Разом з тим слід звернути увагу на опис у протоколі об'єктів, що вилучаються, і на якість упаковки вилучених об'єктів, що містить криміналістичну складову.

Кожна речовина фіксується шляхом фотозйомки, зважується, вилучається і запаковується в необхідну тару або пакет, після чого опечатується слідчим. Треба звернути увагу на те, що невисушені наркотичні засоби рослинного походження необхідно поміщати в картонні коробки або пакети з невеликими отворами. Адже в поліетиленових мішках та інших щільно закритих упаковках вони швидко пріють (гниють) і стають непридатними для дослідження. Також наголосимо, що певні наркотичні засоби чи психотропні речовини (наприклад, ефедрин) під дією світла та кисню дуже швидко розкладаються. Це може унеможливити їх дослідження в подальшому.

Під час опису консистенції речовини, що вилучається, слід вказати її фізичний стан: мазеподібна (м'яка структура, легко розподіляється по поверхні, не розтікається); смолоподібна (густа структура, деформується під час натискання, змінюючи форму); тверда (не змінює форми); в'язка (прилипає до поверхні, до рук).

Опис кольору речовини також має суттєве криміналістичне значення при описі у протоколі, зважаючи на дві складові. Перша полягає в тому, що на сприйняття кольору впливає суб'єктивний фактор: один і той самий спектр кольору кожна людина може сприймати та описувати за своїм баченням. Друга стосується того, що під впливом фізичних факторів (вологість

повітря, температура в приміщенні, транспортування, проникнення сонячного світла) вилучена речовина до початку експертного дослідження може повністю змінити колір. Рекомендується під час опису кольору уникати категоричних визначень кольору. У протоколі бажано при описі сприйняття кольору використовувати певне формулювання: «...колір сприймається як від світло-бежевого до коричневого...». Аналогічних рекомендацій слід дотримуватись під час опису запаху речовини: «...запах відчувається як запах оцту...».

Отже, такі речові докази потрібно негайно направити до експерта для проведення експертного дослідження, вживаючи при цьому необхідні заходи щодо їх збереження (наприклад, помістити в герметично закритий флакон з темного скла). Важливо також пам'ятати, що пакувати разом матеріали й речовини, виявлені в різних місцях, загалом заборонено.

Під час огляду лікарських наркотиковмісних препаратів особливу увагу необхідно звернути на фіксацію в протоколі самої назви препарату, його форму, особливості пакування, назву підприємства, що їх виготовляє, термін придатності та маркування. У таких випадках бажано долучати як речовий доказ саму упаковку вилученого засобу. При огляді пакунків, ампул або інших ємкостей з наркотиками (чи просто підозрілих за змістом) слідчий, прокурор повинні вжити заходів щодо виявлення, фіксації і вилучення за допомогою фахівця слідів пальців рук на них. У осіб, які присутні в приміщенні, що оглядається, і підозрюються у причетності до вчинення кримінального правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, проводять змиви з рук та зрізи нігтів, але за обов'язкової умови – за постановою прокурора (ч. 3 ст. 245 КПК).

Крім самих наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів можна виявити сліди, які свідчать про зв'язок збувача, наприклад, з виробником чи оптовим збувачем.

Таким чином, огляд місця події у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів або прекурсорів має проводитися плановірно, бути правильно організованим з метою повного збору інформації про кримінальне правопору-

шення та інші обставини, що мають значення для його розкриття та розшуку особи, яка його вчинила.

Однак особливої уваги потребує необхідність залучення осіб, які мають спеціальні знання. Для вищезгаданих заходів доцільно запрошувати експерта-криміналіста та спеціаліста з хімічних наук. Такі особи здатні сприяти не тільки у вилученні, фіксації, виявленні та дослідженні слідів і речовин, виявлених на місці кримінального правопорушення, а також сприяти слідчому в гарантуванні безпеки всіх учасників огляду. Вважаємо, що спільна участь вищевказаних осіб, які володіють спеціальними знаннями, дозволить поліпшити можливості розкриття досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Наступна слідча дія, яка може здійснюватися в рамках початкового етапу розслідування та є необхідною під час розслідування практично всіх кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, – обшук.

Ця процесуальна дія належить до процесуальних засобів виявлення доказів, при цьому її проведення за досліджуваною категорією проваджень вирізняється певними особливостями. Так само, як і при проведенні інших С(Р)Д, під час проведення обшуку прокурор, слідчий повинні скласти план проведення обшуку, використовувати тактичні та психологічні прийоми, інтуїцію і власний досвід. Під час проведення обшуку одним з головних методичних правил його проведення є мінімізація шкоди, що завдається приміщенням і будинкам. Водночас заподіяння обґрунтованої шкоди при проведенні С(Р)Д в окремих випадках є необхідним.

Тактика проведення обшуку з метою розслідування, а згодом і розкриття кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів або психотропних речовин, полягає в тому, що після прибуття на об'єкт, що піддається обшуку, слідчий повинен пред'явити службове посвідчення, ознайомити з ухвалою слідчого судді про проведення обшуку і надати її копію, доручити оперативним працівникам, які взаємодіють зі слідчим, оглянути приміщення чи ділянку місцевості. Причому варто наголосити на необхідності звер-

нення пильної уваги на осіб, які перебувають у приміщенні, що обшукується, у тому числі сторонніх осіб, з'ясовувати їх стосунок до підозрюваного, оскільки саме ці особи можуть бути співвиконавцями, покупцями чи продавцями наркотичних засобів (психотропних речовин). Необхідно також звертати увагу на предмети, які потребують додаткового обстеження. При проведенні обшуку слід також уважніше ставитися до місць проведення обшуку з метою уникнення можливості потрапити в небезпечну ситуацію (наколотися на голки). Необхідно дотримуватись обережності й під час переливання невідомих рідин, оскільки деякі з них за умови потрапляння на відкриті ділянки шкіри можуть завдавати ушкоджень. Якщо обшук у житлі проводять щодо особи, хворої на туберкульоз, необхідно надягати спеціальну захисну маску, щоб уникнути можливості зараження.

У разі спроби знищення або приховування предметів, що підлягають вилученню, до протоколу вносять відповідний запис і зазначають заходи, яких було вжито у зв'язку з цим. Копію протоколу обов'язково вручають особі, щодо якої провели обшук.

Під час проведення обшуку доцільно використовувати службово-розшукового собаку із залученням кінолога (за потреби).

Обшук під час розслідування кримінальних правопорушень розглядуваної категорії може проводитись безпосередньо щодо особи, якщо є достатні підстави вважати, що вона переховує засоби або речовини, які мають значення для кримінального провадження. І. І. Когутич наголошує: «Такий обшук особи належить до невідкладних слідчих дій та проводиться без попереднього рішення про це слідчого судді та самого слідчого» [3, с. 538]. У цьому випадку він має проводитись тільки особою однієї статі з обшукуваною у присутності понятих і фахівців. Під час особистого обшуку наркотичні засоби можуть бути виявлені на одязі, речах, предметах (манжети, коміри, плавки, погони, бюстгальтери, подвійні кишені, вишивки, товсті підшви, ремені, паски), а також безпосередньо всередині тіла чи в його порожнинах.

Найчастіше розглядувані кримінальні правопорушення відбуваються в умовах підвищеної конспірації і мають організований характер, вчиняються за співучасті, тому можуть бути залишені сліди, які свідчать про груповий характер. Так,

наприклад, про наявність співучасників у кримінальних правопорушеннях цього виду можуть свідчити великі партії наркотичних засобів або психотропних речовин, великі розміри площ, засіяних наркотиковмісними рослинами, спосіб життя підозрюваних, що не відповідає реальним доходам, вживання наркотиків у кількостях, які не можуть бути забезпечені коштами, що отримувались законним шляхом, виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин особами, які їх не вживають. Тому правильно зазначає К. О. Чаплинський, що «розкриття та розслідування злочинів, учинених організованими угрупованнями, як правило, супроводжуються формуванням несприятливих слідчих ситуацій (зокрема наявність незначного обсягу інформації, нечисленність або відсутність слідів злочину, негативний тиск злочинців на учасників кримінального судочинства, відсутність свідків, протидія досудовому розслідуванню та ін.)», які нерідко перешкоджають викриттю всіх винних у їх вчиненні та притягненню злочинців до кримінальної відповідальності [4, с. 16].

На підставі вищевикладеного можемо зробити висновок, що початковий етап розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаний з обігом наркотичних засобів або психотропних речовин, створює основу для подальшого формулювання версій розслідування і за умови успішної організації може призвести до необхідного результату розслідування та розкриття зазначеної категорії кримінальних правопорушень.

Початкові С(Р)Д здійснюються з метою з'ясування фактів, що підлягають дослідженню у справі, отримання даних, які мають важливе значення для розкриття кримінального правопорушення, забезпечення отримання доказів, що з часом можуть бути втрачені, а також вжиття відповідних заходів щодо встановлення та розшуку злочинця. Послідовність першочергових С(Р)Д залежить від слідчої ситуації, і по мірі з'ясування невідкладності їх характеру визначається доцільність, вид та обсяг С(Р)Д з метою отримання максимуму можливостей та користі.

Наголосимо, що початковий етап розслідування характеризується виявленням, фіксацією та вилученням слідів, виявлених під час проведення невідкладних С(Р)Д. Сліди наркотичних

засобів або психотропних речовин мають поділятися на групи, зважаючи на мету розслідування та висунуті версії кримінального провадження: 1) сліди вживання наркотичних засобів у рамках розслідування придбання чи зберігання наркотиків; 2) сліди перевезення чи пересилання наркотичних засобів; 3) сліди виготовлення, переробки чи виробництва наркотичних засобів; 4) сліди розкрадання, вимагання чи контрабанди наркотичних засобів; 5) сліди культивування наркотичних засобів, тобто сліди наркотиковмісних рослин; 6) сліди організації чи утримання притонів або систематичного надання приміщень для використання за відповідних потреб; 7) сліди незаконної видачі або підробки рецептів чи інших документів, що дають право на отримання наркотичних засобів або психотропних речовин.

Висновки. Склад початкових С(Р)Д, які проводять під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, остаточно визначається прокурором, слідчим. Насамперед мають бути проведені: огляд місця події, обшук житла (інших приміщень), особистий обшук та інші види обшуку.

Удосконалення законодавства, підвищення якості розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, розробка нових методичних рекомендацій щодо організації їх розслідування, пов'язаних з обігом сучасних видів наркотичних засобів і психотропних речовин, комплексно сприяють ефективній протидії поширенню наркоманії в країні та порятунку життя людей.

Список використаних джерел

1. Коновалова В. Е. Первоначальные следственные действия и тактические операции при расследовании преступлений в сфере экономики. *Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15–16 груд. 1998 р.). Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1999. 134 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 24.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465117#Text> (дата звернення: 06.09.2023).
3. Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій. Київ : Атіка, 2009. 888 с.
4. Чаплинський К. О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : автореферат дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 36 с.

Senchenko N.,

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Criminal Law and Justice,
Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-3767-8937

INITIAL INVESTIGATION (SEARCH) ACTIONS IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF DRUG TRAFFIC, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES, THEIR ANALOGUES OR PRECURSORS

The article is devoted to the disclosure of some aspects of the investigation of criminal offenses in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors. Initial investigative (search) actions are considered: inspection of the scene, search. Special attention is paid to the recording of evidentiary information that was discovered during their conduct. In connection with the specifics of the subject of proof of a criminal offense, methods of its concealment, as well as the person who committed it, the tactics of initial investigative (search) actions have their own specific features.

The relevance of the researched problem is determined by the fact that activities related to procedural and forensic problems of conducting investigative (search) actions during the disclosure and investigation of criminal offenses in the sphere of drugs traffic, psychotropic substances, their analogues or precursors, require detailed regulation and improvement in connection with the emergence of new ways of committing criminal offenses of this category, as well as the development of new effective means of countering their disclosure, which, on the one hand, complicates the execution of the task of criminal proceedings, on the other - provides new opportunities for effective counteraction to criminal offenses of this category, quickly and effective investigation and disclosure, establishment of persons who commit them, channels of supply of narcotics, places of their sale, etc.

Special attention should be focused on the tactics of conducting investigative (search) actions with a detailed description of the nature of the actions assigned to each specific subject of interaction. It is the investigator and the prosecutor, who determine the optimal choice of tactics and methods used during initial and further investigative (search) actions.

Key words: *pre-trial investigation, evidence, proving, investigative (search) actions, search, inspection.*

References

1. Konovalova, V. E. (1998), "Initial investigative actions and tactical operations in the investigation of crimes in the sphere of the economy", *Problems of fighting against evil in the sphere of economic activities*, Kharkiv.
2. Ukraine (2013), *Criminal Procedure Code of Ukraine*, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 13.04.2012 № 4651-VI, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465117#Text> (accessed 06 September 2023).
3. Kogutysh, I. I. (2009), *Forensics : a course of lectures*, Atika, Kyiv.
4. Chaplinsky, K. O. (2011), "Tactical basics of ensuring pre-trial investigation", Doctor of Sciences (Law) Thesis, Dnipropetrovsk.